

Шлапак А. В.

*кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного обліку і аудиту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Конохов С. В.

*аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

Shlapak A. V.

*PhD in Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of International Accounting and Auditing
Kiev National Economic Vadym Hetman University*

Konokhov S. V.

*Postgraduate Student
at International Accounting and Auditing Department
Kiev National Economic Vadim Hetman University*

ГЛОБАЛЬНА ПРОДОВОЛЬЧА ПРОБЛЕМА: ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ТА ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто економічний зміст глобальної продовольчої проблеми, що відбиває характер соціально-економічних відносин. Ключові методологічні засади концепції міжнародного продовольчого порядку лягли в основу концептуалізації наукової проблеми щодо пояснення причинно-наслідкових зв'язків міжнародної продовольчої допомоги в парадигмі глобального продовольчого режиму. Це можна кваліфікувати як систему економічних, класових та міжнаціональних відносин, інститутів і владних порядків. У рамках глобально-інноваційного типу міжнародного продовольчого режиму все більше викристалізується загальний тренд щодо великого поширення споживчих моделей консюмеризму. Посилення монополізації світового ринку аграрної продукції та значне загострення глобальної продовольчої проблеми актуалізують питання формування ефективної глобальної продовольчої політики, зорієнтованої на демонополізацію, лібералізацію та транспарентність функціонування регіональних ринків продовольства, уніфікацію механізмів ціноутворення на продовольчу продукцію та послуги з їх транспортування, а також забезпечення пріоритету споживача у виборі постачань продуктів харчування.

Ключові слова: постачання, споживання, продовольча проблема, світові ринки, аграрна продукція, глобальна безпека.

Вступ та постановка проблеми. У першій чверті ХХІ ст., незважаючи на колосальні досягнення глобального науково-технічного та інноваційного розвитку у сфері розв'язання глобальних проблем людства, світова спільнота так і залишається перед загрозливими викликами глобальної продовольчої проблеми. Як системне соціально-економічне явище вона досі не має однозначного трактування, а науковці та експерти мають багато підходів до розуміння її змістовної сутності та структурної компонентності. Її кваліфікують як систему забезпечення продуктами харчування різних соціальних груп населення; комплекс взаємопов'язаних проблем щодо забезпечення населення продовольством та формування сталого сільськогосподарства; економіко-технологічні, соціально-демографічні та політичні аспекти виробництва, розподілу й споживання продуктів харчування, загострення яких викликає напругу щодо забезпечення суспільства необхідними харчами [1, с. 128].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобальним проблемам людства присвячено багато праць світових та українських вчених, таких як Т. Сендлер, І. Кауль, М. Стерн, І. Грюнберг, С. Барретт, С. Медведєв, І. Томашов, О. Даниленко, Д. Лук'яненко, А. Поручник, Я. Столярчук. Проте поза їхньою увагою залишаються питання нерегульованості на наднаціональному рівні питань, пов'язаних з упорядкуванням функціонування багатofункціонального сільськогосподарства, міжнародного трансферу біотехнологічних розробок, торгівлі органічною продукцією.

Метою роботи є характеристика економічного змісту глобальної продовольчої проблеми, що відбиває характер соціально-економічних відносин.

Результати дослідження. Економічний зміст глобальної продовольчої проблеми відбиває характер соціально-економічних відносин між окремими індивідами, населенням та державою, окремими країнами світу щодо суспільного відтворення продовольчих товарів на всіх його етапах, а саме на етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Він характеризує брак людських можливостей щодо споживання продуктів харчування необхідної кількості та якісних кондицій, здатних підтримувати належну людську життєдіяльність. Виявляючись на різних рівнях (індивідуальному рівні, рівні домогосподарств, територіальному, регіональному, країновому і глобальному рівнях), глобальна продовольча безпека не зводиться лише до браку власне продовольчого забезпечення населення продуктами харчування, а включає також невідповідність білкового споживання пороговим нормативним значенням, незбалансованість споживання білкових та енергетичних продуктів, брак споживання тваринних білків, недостатній доступ до чистої питної води.

На нашу думку, масштаби та структурні виміри глобальної продовольчої проблеми набувають найбільш концентрованого свого вираження в парадигмі глобального продовольчого режиму. Його можна кваліфікувати як систему економічних, класових та міжнаціональних відносин, інститутів та владних порядків [2, с. 89] щодо

забезпечення сучасного продовольчого відтворення, конвергенції світових процесів виробництва та споживання продуктів харчування з процесами нагромадження глобального капіталу. Глобальний продовольчий режим як концептуальне узагальнення загальносвітових процесів відтворення продуктів харчування бере свій початок від першої половини 1980-х років, а також пов'язаний з ім'ям професора суспільствознавства Торонтського університету Х. Фрідмана. Саме він у 1982 році запровадив у науковий обіг таку неологічну категорію, як міжнародний продовольчий порядок ("international food order"), що є прототипом сучасної парадигми глобального продовольчого режиму [3, с. 129]. Цим терміном було кваліфіковано співвідношення виробництва країнами продуктів харчування з процесами нагромадження в їх економіках капіталу та їх міжнародною владою і ступенем впливу на процеси ухвалення світових управлінських рішень.

Саме ключові методологічні засади концепції міжнародного продовольчого порядку лягли в основу концептуалізації наукової проблеми щодо пояснення причинно-наслідкових зв'язків як щодо нарощування, так і стосовно зменшення масштабів програм міжнародної продовольчої допомоги Сполучених Штатів Америки відсталім країнам як одного з важливих інструментів реалізації цією державою м'якого геополітичного впливу в епоху холодної війни [4, с. 140]. Однак вже з другої половини 1980-х років концепція міжнародного продовольчого порядку розвивається у більш широкому концептуальному форматі еволюційного поступу міжнародного продовольчого режиму, сутнісний зміст та етапи якого красномовно відбивають характер міжнародних економічних відносин щодо виробництва та споживання продуктів харчування у їх тісному взаємозв'язку з періодами нагромадження капіталу [5, с. 95]. Як набір правил, норм та інститутів, що регулюють поведінку акторів глобальної продовольчої системи [6, с. 856], та пануюча структура виробництва й споживання продуктів харчування у глобальному масштабі [7, с. 30] міжнародний продовольчий режим матеріалізує фактично ключові нормативні параметри (правила гри) функціонування світового продовольчого сектору, його структурну динаміку та трансформаційні зміни.

Невипадково діючі в різні історичні періоди продовольчі режими завжди були хронологічно відокремлені кризами капіталістичного способу виробництва. Кидаючи виклик застарілим елементам системи світового виробництва продуктів харчування, ці кризи завжди несли потужний позитивний імпульс її модернізації, а також фундаментальному трансформуванню базових аграрних технологій, принципам організації виробничого процесу, режимам регулювання аграрного сектору та його основним економічним інститутам. Інакше кажучи, за своєю природою продовольчі режими дуже схожі на технологічні уклади, отже, їх еволюція (подібно останнім) відбиває фактично радикальні інноваційні зрушення в аграрному виробництві, якісне оновлення його технологічної основи, видової та інструментальної структури, методів організації сільськогосподарського бізнесу, каналів дистрибуції аграрної продукції, а також процесів системної інновацізації світової аграрної економіки.

Багаторічна усталеність глобальних тенденцій щодо динамічного зростання індивідуальних доходів громадян практично усіх країн світу, розширення доступності широких верств населення до товарів та послуг першої необхідності, підвищення рівня резистентності навіть найменш заможної його частини до коливань цінової кон'юнктури національних і глобальних ринків продовольства [8, с. 315] також стали потужними драйверами

формування глобально-інноваційного типу міжнародного продовольчого режиму щодо докорінної зміни структури особистого споживання. Йдеться насамперед про зменшення питомої частки витрат домогосподарств на харчування у їх загальних споживчих витратах, що свідчить про значне покращення умов відтворення глобального людського ресурсу. Так, у 1970–2016 роки витрати домогосподарств на харчі зменшились з 14,1% до 9,5% їх загальних споживчих витрат у США, з 18,5% до 9,8% в Австрії, з 20,7% до 11,5% у Данії, з 21,1% до 13,5% у Франції, з 27,1% до 10,6% у Німеччині, з 19,9% до 8,5% у Великобританії, з 24,2% до 12,4% у Фінляндії, з 20,8% до 12,9% у Швеції, з 26,7% до 9,1% в Ірландії, з 23,7% до 9,4% у Люксембурзі [9]. Подібна спадна динаміка є свідченням, з одного боку, формування потужного ресурсу розвитку тих галузей та секторів національних економік країн, що характеризуються значно вищим, ніж аграрний сектор, показником частки доданої вартості в ціні продукції, а з іншого боку, значного розширення можливостей домогосподарств щодо інвестування в розвиток людського ресурсу через нарощування витрат на освіту, охорону здоров'я, розваги, різні форми мобільності тощо.

Крім того, останніми роками спостерігається діаметрально протилежна тенденція щодо динаміки щорічних подушових витрат на продукти харчування (у сегменті домашнього харчування) в абсолютних розмірах за різними групами країн. Тоді як держави-лідери характеризуються загальним їх зменшенням, країни, що розвиваються, навпаки, демонструють збільшення. Наприклад, тільки у 2010–2016 роки цей показник зменшився у Швейцарії з 4,3 до 3,6 тис. дол. США, у Норвегії – з 4,5 до 3,5 тис. дол. США, у Фінляндії – з 2,9 до 2,8 тис. дол. США, у Франції – з 3,1 до 2,7 тис. дол. США, в Нідерландах – з 2,5 до 2,3 тис. дол. США, у Великобританії – з 2,1 до 1,9 тис. дол. США, у Канаді – з 2,5 до 2,2 тис. дол. США, в Італії – з 3,1 до 2,7 тис. дол. США. Натомість у Казахстані вони зросли з 1,5 до 1,7 тис. дол. США, в Румунії – з 1,3 до 1,7 тис. дол. США, в Саудівській Аравії – з 1,5 до 1,7 тис. дол. США, в Коста-Ріці – з 1,3 до 2,1 тис. дол. США, в Туркменістані – з 0,3 до 1,6 тис. дол. США, в Гонконзі – з 2,8 до 4,4 тис. дол. США [10]. Це свідчить насамперед про неухильну зміну інституційної структури харчування країн-лідерів, населення яких дедалі більшою мірою переорієнтовується на сегмент ресторанів, кафе та інших закладів громадського харчування. З іншого боку, країни, що розвиваються, віддають перевагу домашньому харчуванню, що на тлі підвищувальної динаміки цін на продукти харчування та загального покращення структури «продовольчої корзини» (зі зростанням частки м'ясних та рибних продуктів з витісненням більш дешевих хлібних, хлібобулочних, макаронних виробів та інших продуктів «дешевого» сегменту) спричиняє зростання подушових витрат на харчі в абсолютних показниках.

Загалом же в рамках глобально-інноваційного типу міжнародного продовольчого режиму все більше викристалізовується загальний тренд великого поширення споживчих моделей консюмеризму (споживацтва), що характеризуються масовим споживанням продовольчих товарів з формуванням відповідної системи моральних цінностей та установок. Так, згідно з даними західних досліджень, сьогодні не більше 30% усього пропонованого глобальним споживачам товарного асортименту відповідає їх базовим потребам, тоді як решту становлять похідні потреби, потреби, генеровані ринком, а подекуди – й агресивно нав'язані ним. Саме консюмеризм лежить в основі небаченого «роздування» ритейлівського сегменту торгівлі, що включає різноформатні мережі магазинів, мага-

зани дрогерського типу (невеличкі за площею магазини біля дому) та підприємства роздрібною торгівлі з великими торговельними площами, штатом працівників та значною кількістю товарів у торговельних залах та на складах. Досягнутий ними ефект економії на масштабах, результативна оптимізація трансакційних витрат завдяки впровадженню централізованих систем управління, оперативне освоєння нових ринкових ніш та сегментів становлять цементуючу основу розбудови магазинними мережами усталених довгострокових відносин з покупцями та ефективного просування товарів на ринок. Якщо у 1928 році частка контролюваної торговельними мережами торгівлі не перевищувала у США 15%, то нині вона становить понад 80% [11]. Щодо Німеччини, то структура розподілу доходів у секторі роздрібною торгівлі продуктами харчування засвідчує домінування у 2003–2017 роки дисконтних продуктових магазинів. На них припадає практично такий самий обсяг продажів, як сукупно на повноформатні продуктови ритейлери та гіпермаркети.

Якщо ще кілька десятиліть тому великі торговельні ритейлівські мережі були дислоковані виключно в мегаполісах та зорієнтовані переважно на покупців з доходами середнього та вище середнього рівнів, то нині всі ми стаємо свідками значного нарощування ринкової концентрації роздрібних торговців продуктами харчування, збільшення масштабів здійснюваних роздрібних закупок харчів, зростання обсягів їх електронних продажів, перетворення супермаркетів на основне місце взаємодії виробників та споживачів продуктів харчування. Більш того, глобальні умови функціонування мережевих ритейлерів надають їм безпрецедентну ринкову владу над виробниками продуктів харчування, що активно реалізується ними шляхом встановлення плати за вхід у мережу, додаткових комісій за оренду магазинних полиць, а також затримок з поверненням коштів за продані товари та накладанням різних роду штрафів.

Це докорінно трансформує партнерські відносини між виробниками продуктів харчування та ритейлівськими мережами, коли перші змушені розглядати мережеві магазини не стільки як партнерів зі збуту виробленої продукції, скільки як повноцінних її споживачів, що володіють широкими можливостями вибору своїх постачальників. Отже, ефективна взаємодія цих агентів забезпечує їх глибоку «прив'язку» один до одного, що стає головним драйвером

активного розвитку ритейлівськими мережами власних торговельних марок ("private label"), як наслідок, розширення можливостей отримання ними додаткового заробітку, уникнення диктату постачальників, зниження власних трансакційних витрат та встановлення цін на продукцію в середньому на 20–30% нижче, ніж на їх аналоги-бренди. Наприклад, частка власних торговельних марок у супермаркетах Європейського Союзу нерідко досягає 70% їх загальної кількості [12, с. 169], а ринок власних торговельних марок таких ритейлерів, як "Auchan", "Metro Cash & Carry", становить у Швейцарії 45%, у США та країнах Західної Європи – по 25%, у Східній Європі – 15%. Слід відзначити, що нині в Європі саме в сегменті продуктів харчування фіксується найбільша кількість власних торговельних марок, а саме понад 35% (тоді як у сегменті одягу та взуття – 18%, алкогольних напоїв – 14,2%), майже 60% жителів Німеччини, 58% мешканців Великобританії та 40% громадян Франції погоджуються з тим, що якість товарів власних торговельних марок жодним чином не поступається якісним кондиціям брендваної продукції [13, с. 143]. Зазвичай під власними брендами ритейлівські мережі продають широкий спектр продуктів харчування, зокрема безалкогольні напої, крупи, борошно, макарони, молочну продукцію, овочеву консервацію, що дає змогу охопити практично весь базовий набір харчів широких верств населення.

Висновки. Глобальна продовольча проблема є однією з найгостріших проблем, яку не здатні вирішити навіть колосальні досягнення сучасного науково-технічного й інноваційного розвитку. Її економічний зміст відбиває характер соціально-економічних відносин між окремими індивідами, населенням та державою, окремими країнами світу щодо суспільного відтворення продовольчих товарів на всіх його етапах, а саме на етапах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Глобальна продовольча проблема виявляється як у значному дефіциті продуктів харчування в найбільш бідніших країнах світу, так і в значному браку коштів у певній частині населення на купівлю харчів, незбалансованому раціоні харчування, невідповідності білкового споживання пороговим нормативним значенням, незбалансованості споживання білкових та енергетичних продуктів, браку споживання тваринних білків, недостатньому доступі до чистої питної води, поширенні неякісного харчування тощо.

Список використаних джерел:

- Капица С. Сколько людей жило, живет и будет жить на земле. Очерк теории роста человечества. Москва: Международная программа образования, 1999.
- Wittman H. Food Sovereignty: A new Rights Framework for Food and Nature? Environment and Society: Advances in Research. Special Issue on Food. 2011. Vol. 2. № 1. P. 87–105.
- Малов А. Международный продовольственный режим. Вестник МГИМО-Университета. 2018. № 1 (58). С. 127–147.
- McMichael P. A food regime genealogy. The Journal of Peasant Studies. 2009. Vol. 36. № 1. P. 139–169.
- Friedmann H., McMichael P. Agriculture and the State System: the Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present. Sociological Rurales. 1989. Vol. 29. № 2. P. 93–117.
- Puchala D.J., Hopkins R.F. Toward innovation in the global food regime. International Organization. 1978. Vol. 32. № 3. P. 855–868.
- Friedmann H. The political economy of food: a global crisis. New Left Review. 1993. Vol. 197. P. 29–57.
- Поручник А., Столярчук Я., Колот А. та ін. Стратегії конкурентного розвитку у глобальній економіці: монографія / за заг. ред. А. Поручника, Я. Столярчук. Київ: КНЕУ, 2016. 331 с.
- Food and non-alcoholic beverages, Member States, 2016, % of total expenditure.png. Eurostat. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Food_and_non-alcoholic_beverages_Member_States_2016_%25_of_total_expenditure.
- Expenditure on food per capita. URL: <https://knoema.com/atlas/topics/Food-Security/Expenditures-Spent-on-Food/Expenditure-on-food-per-capita>.
- Савицька Н., Полевич К. Тенденції розвитку мережного ритейлу як драйвера глобальної економіки. Ефективна економіка. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3361>.
- Давимука С, Федулова Л., Попадинець Н. та ін. Інноваційний розвиток підприємств сфери торгівлі: світові тенденції та практика в Україні: монографія / за заг. ред. С. Давимуки. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долинського НАН України», 2016. 169 с.
- Бровченко В. Власні торгові марки в роздрібній торгівлі. Економічний вісник НТУУ «КПІ». 2010. Вип. 20.5. С. 143–148.

**ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ ПРОБЛЕМА:
ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ПОДХОДЫ К РЕШЕНИЮ**

Аннотация. В статье рассмотрено экономическое содержание глобальной продовольственной проблемы, отражающей характер социально-экономических отношений. Ключевые методологические основы концепции международного продовольственного порядка легли в основу концептуализации научной проблемы по объяснению причинно-следственных связей международной продовольственной помощи в парадигме глобального продовольственного режима. Это можно квалифицировать как систему экономических, классовых и межнациональных отношений, институтов и властных порядков. В рамках глобально-инновационного типа международного продовольственного режима все больше выкристаллизовывается общий тренд по широкому распространению потребительских моделей консюмеризма. Усиление монополизации мирового рынка аграрной продукции и значительное обострение глобальной продовольственной проблемы актуализируют вопрос формирования эффективной глобальной продовольственной политики, сориентированной на демополизацию, либерализацию и транспарентность функционирования региональных рынков продовольствия, унификацию механизмов ценообразования на продовольственную продукцию и услуги по их транспортировке, а также обеспечение приоритета потребителя в выборе поставок продуктов питания.

Ключевые слова: поставка, потребление, продовольственная проблема, мировые рынки, аграрная продукция, глобальная безопасность.

GLOBAL FOOD PROBLEM: ECONOMIC CONTENT AND APPROACHES TO SOLVING

Summary. The article considers the economic content of the global food problem, which reflects the nature of socio-economic relations. The key methodological foundations of the concept of the international food order formed the basis for the conceptualization of the scientific problem of explaining the causal effects of international food assistance in the paradigm of the global food regime. It can be qualified as a system of economic, class and interethnic relations, institutes and authorities. Within the framework of a globally-innovative type of international food regime, the general trend towards widespread consumerism of consumerism is becoming clear. Strengthening the monopolization of the world market for agrarian products and a significant exacerbation of the global food problem will raise the issue of the formation of an effective global food policy aimed at demonopolization, liberalization and transparency of functioning of regional food markets, unification of pricing mechanisms for food products and their transportation services, as well as ensuring the priority of the consumer. in the choice of food supply.

Key words: supply, consumption, food problem, world markets, agrarian products, global security.